

SÁGHY MIKLÓS

A meggyőzés-modell mint ironikus allegória

Stanley Fish, úgy tűnik, tisztában van azzal, hogy mit csinál. A meggyőzés módszerével érvel a meggyőzés-modell helyessége mellett. Am *a* valami mellett érvelés (még ha ez önmagát is számolja fel) ellentmondásban látszik állni a meggyőzés mint – egy a *sok* közül – vélekedés elfogadtatásának a módszerével. Fish azonban, mivel meggyőzi s nem szembesíti olvasóját véleményével, úgy látszik, elkerülheti a bizonyítás-modell (független tárgyakra vonatkozó) csapdáját.

Fish szerint a meggyőzés-modell kritikai tevékenysége „közvetlen módon konstituálja [... az irodalmi] tárgyakat és azokat a fogalmakat, melyekkel leírhatók, továbbá megítélésük mércéit. E modellben a kritikus felelőssége valóban nagyon nagy, hiszen nem pusztán részt vesz az értelmezés játékában, hanem a játék szabályainak megalkotója és értelmezője.”¹ Eszerint tehát az (irodalmi) tárgy magának a – szabályok által meghatározott – értelmezői tevékenységnek lenne a terméke. Ezzel szemben a bizonyítás-modell előfeltevése egyfelől az irodalmi (és egyéb) tárgyak ontológiai különállása, másfelől pedig (éppen az előző feltételből adódóan) azok (értelmezői) tevékenységünkől független leírásának lehetősége. E két lényegében különböző közelítési mód, sok tekintetben hasonlítani látszik a nietzschei terminológia szerinti doxa és episztemé fogalmak szembenállásához. Az episztemét mint az igazság nyelvét Nietzsche Platón gondolatával rokonítja, mégpedig abból a megfontolásból, hogy az episztemé ’valódi, megalapozott tudás’ értelmében rávetíthető Platón ideákra vonatkozó tanára, mely szerint az ideák valamiféle független igazságokként léteznek az (emberi) érzékelés határain túl. Ezzel szemben a doxa, mint a meggyőzés nyelve nem igazsághoz, hanem (különböző) vélekedésekhez kötődik és éppen ezért nyelvhasználati módjára nem a megismerés [erkennen] beszédtenye, hanem a tételezés [setzen] beszédaktusa lesz a jellemző. Nietzsche dekonstrukciós tevékenységének egyik fő mozzanata – Paul de Man szerint – az episztemé nyelvétől a doxa nyelvéig vezet. Azaz Nietzsche kimutatta, „hogy a konstatív [megismerő] nyelv valójában performatív [tétélező] nyelvhasználat.”²

Stanley Fish részben hasonló (dekonstrukciós) utat jár végig a bizonyítás-modelltől a meggyőzés-modellig. Hiszen ahogy Nietzsche a konstitutív nyelvről mutatja ki, hogy az valójában performatív, ugyanúgy Fish a bizonyítás-modellről mondja (ki-mondatlanul), hogy az valójában meggyőzés-modell, olyan értelemben, hogy a bizonyítás-modell előfeltevései (és kérdésseltevései) révén ugyancsak maga *konstituálja* tárgyát, mégha azokat (saját előfeltevései szerint) önálló független entitásoknak is tekinti. A meggyőzés-modell tehát eszerint *meggyőző* magabiztosságát egy olyan önreflexív folyamatból nyeri, mely azt a látszatot kelti, hogy aki beszél, tisztában van azzal, mit tesz, pontosabban: hogy miktől tekint el, amikor beszélni kezd.

¹ Fish, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés: a kritikai tevékenység két modellje*. 19–20.

² de Man, Paul: *A meggyőzés retorikája*. 7.

Paul de Man *A trópusok retorikája* című munkájában a nietzschei dekonstrukció első lépésének a nyelv alapvetően trópusos jellegére történő rámutatást tekinti.³ Továbbá a nyelvnek azt a tulajdonságát, hogy „szintiszán retorikai fogások eredménye”⁴, összekapcsolja az ok és okozat téves felcserélésének nietzschei elgondolásával, ugyanis de Man szerint a nyelv az a közeg, amelyben a „visszafordítások és helyettesítések játéka végbemegy.”⁵ A visszafordítások és helyettesítések kettős oppozíció-halmaza – belső/külső és ok/okozat – „mely zárt, koherens rendszert látszott alkotni (külső okok belső okozatokat szülnék)”⁶ a nietzschei dekonstrukció által egy önkényes nyílt rendszerbe fordul át, „melyben a kauzalitás és elhelyezkedés attribútumai megtevesztő módon kicserélhetők és egymással tetszés szerint helyettesíthetők.”⁷ Vagyis így módon kiderült, hogy „amit külső oknak tartottunk, az nem más, mint egy belső okozat eredménye.”⁸

A Fish által bizonyítás-modellnek nevezett kritikai eljárás hasonló csapdába látszik keveredni, mint a belső/külső és ok/okozat rendszerét zártnak, és ennek megfelelően, korántsem önkényesnek tekintő tudományok. A meggyőzés-modell – Fish szerint – „maga konstituálja a centrumot – vagyis azt, hogy mi számít ténynek, *szövegnek*, bizonyítéknak, elfogadható érvelésnek –, és ekképpen maga szabja meg saját korlátait és határait [kiemelés: S.M.]”⁹. Vagyis az ok és okozat – de Man szavaival – „temporális természete” megszűnik és szabadon helyettesíthetővé lesz. Így módon az interpretáció (mint ok) okozatává az irodalmi szöveg maga válik. Azaz: az interpretáló lesz az, „akinek a tevékenysége életre hívja a szövegeket, s az elemzés és az értékelés tárgyává teszi azokat.”¹⁰

A bizonyítás-modell önmagukban álló, külső tárgyakként tekinti az irodalmi szövegeket. Figyelembe véve azonban de Man külső és belső oppozíciójára vonatkozó Nietzsche-értelmezését – miszerint: „amit oknak gondoltunk, az valójában egy okozat okozata, amit pedig okozatnak véltünk, az úgy funkcionál, mint saját okozójának oka”¹¹ –, a bizonyítás-modell sem tekinthető másnak, mint olyan eljárásmodornak, mely önmaga – például: különállást *tételező* [setsen] – (játék)szabályaiba véglegesen belefelejtkezett. És ebből a nézőpontból a bizonyítás-modell – akár a meggyőzés-modell – csak fikcionált igazságokról beszélhet.

Az arisztotelészi ellentmondásmentesség-elvre alapozott logika ugyancsak a nyelv (alapvető retorikussága) sugallta azon csapdába esik, hogy elfelejtkezik „valódi” nyelvhasználatáról (vagyis a *tételező beszédaktusairól*) és így „saját tevékenységét létezők *tételezéseiként* ismeri fel.”¹² A *tételező* „nyelv azonban tévedésben van, mert úgy jeleníti meg az előfeltételező állítást, mintha megalapozott, jelenvaló ismeret volna.”¹³

³ Uő.: *A trópusok retorikája*. 42.

⁴ Nietzsche, Friedrich: *Retorika*. 21.

⁵ de Man, Paul: *A trópusok retorikája*. 40.

⁶ Uo. 39.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Fish, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés...* 5.

¹⁰ Uo. 21.

¹¹ de Man, Paul: *A trópusok retorikája*. 39.

¹² Uo. 4.

¹³ Uo.

Ennek megfelelően az arisztotelészi ellentmondásmentesség-elve alapozott bizonyítás-modell – mint ahogy azt már fentebb is írtam – csupán olyan fikcionált igazságokkal dolgozhat, melyekről az sem dönthető el, hogy igazak, és az sem, hogy nem.

A fishi dekonstrukció első lépése tehát, hogy a meggyőzés-modell nyelvhasználatába emeli a bizonyítás-modellt és ez által mintegy érvényteleníti is annak „valódi” igazságokra vonatkozó előfeltevés-rendszerét. De vajon azzal, hogy látszólag megszünteti e két modell szembenállását, kiküszöbölhetővé válik-e az irodalmi szöveg önállóságának vélelme? Vagy nem inkább az a helyzet, mint a logika (tétélezett) igazságaival, hogy valójában nem tudhatjuk róluk, hogy igazak-e vagy sem?

Stanley Fish második lépésként saját diskurzusának státuszát veszi szemügyre és megállapítja, hogy sem az, sem más nézőpont nem lehet kitüntetett és előfeltevésektől mentes, hiszen a „kikezdzhetetlen álláspont eszméje csak akkor értelmes, ha elképzelhetőnek tartunk egy olyan álláspontot, melyen nem hagytak nyomot az előfeltevések.”¹⁴ És „ez az – mondja –, amiben magam nem hiszek”¹⁵, ugyanis a „radikális kételkedés programja valamilyen módon mindig szituált marad: ha valaki mindent meg akar kérdőjelezni, beleértve azt a talajt is, amelyen áll, valahol másutt kell megvetnie a lábát, és ekkor az a másutt válik azzá a talajjává, amelyen állni fog.”¹⁶ Ez egy végtelen regresszió folyamatát eredményezi, hiszen a „radikális szkepticizmus csak akkor volna lehetséges, ha a szellem függetlenül létezne attól, amivel gazdálkodik, a megértés azon kategóriáitól, melyekre hagyatkozik.”¹⁷ Fish azonban éppen amellet érvel, hogy a „szellemet ezek a kategóriák konstituálják, s nem lehet eltávolodni tőlük oly módon, hogy egy szkeptikus vizsgálódás tárgyává válhassanak.”¹⁸ A nyelv előfeltevéseinek csapdájába esett referenciális elképzeléseket tehát Fish is csak egy előfeltevésekre alapozott nyelvhasználaton belül képes dekonstruálni és ennél fogva – de Man szavaival –, szövegének „bölcssége önpusztító [...], de ez az önpusztítás retorikai megfontolások egymást követő sorozatán keresztül vég nélkül áthelyeződik, és ezek a megfordítások ugyan annak az alakzatnak a végtelen ismétlése révén az önpusztítást az igazság és az igazság halála között hagyják függőben.”¹⁹ S mint ismétlés „lévén temporális folyamat, elmondható folytatólagosan, de az, amit elmond, a történet tárgya csupán egy alakzat.”²⁰ Ennek a retorikai formának de Man az „ironikus allegória” nevet adja.

Ugy tűnik tehát, hogy Fish sem tudja teljes egészében megkerülni a bizonyítás-modell csapdáját, hiszen a meggyőzés mechanizmusa, melyet alkalmaz, „akárcsak bármi más, kontextusfüggő: az, hogy egy érvelést mi tesz meggyőzővé, azon múlik, hogy előzetesen miben egyeztek meg a felek.”²¹ Azaz: saját előfeltevéseit maga sem kerülheti meg (hiszen akkor nem tudna mit mondani). Am ezzel egy időben folyamatosan szem előtt tartja saját érvelésének szituáltságát, és ezáltal mintegy jogot szerez annak óhatatlan következtelenségeire is. És talán ez az, ami valójában *meggyőző* a Fish szövegben. Pontosabban: az, hogy tudjuk, „egy szigorú és a trópusok félrevezető erejével tisztában

¹⁴ Fish, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés...* 23.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 11.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ de Man, Paul: *A trópusok retorikája*. 45.

²⁰ Uo.

²¹ Fish, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés...* 23.

lévő elme rángatja a zsinórokat. Ám amennyiben kiderül, hogy ugyanezen elme még azt sem tudja, hogy csinál-e valamit vagy sem, felettébb megalapozott lesz a gyanú, hogy nem tudja, *mit* csinál.”²² Fish, úgy tűnik, hogy tudja. Hiszen a meggyőzés-modell szerint: „az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtettük, hogy illúziók”²³. Am aki ilyet mond, annak, feltehetőleg, éppen ezzel jutott egy korábbi *feledékenységé* (rövid időre?) az eszébe.

FELHASZNÁLT IRODALOM

de MAN, Paul: *A meggyőzés retorikája*. Fordította: Fogarasi György (kézirat)

de MAN, Paul: *A trópusok retorikája*. Fordította: Vástyán Rita. *Helikon*, 1994/1–2. 36–47.

FISH, Stanley: *Bizonyítás vagy meggyőzés: a kritikai tevékenység két modellje*. Fordította: Beck András. In: *Az irodalom elméletei III*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1997. 5–26.

NIETZSCHE, Friedrich: *Retorika*. Fordította: Farkas Zsolt. In: *Az irodalom elméletei IV*. Pécs, Jelenkor, 1997. 5–49.

²² de Man, Paul: *A meggyőzés retorikája*. 8.

²³ Nietzsche, Friedrich. Idézi: de Man, Paul: *A trópusok retorikája*. 41.